

ше акцентувати на особному місці поета в українській класичній літературі, унікальності його творчого досвіду, високій поетичній культурі вірша. У тексті автореферату трапляються прикрі стилістичні огріхи (скажімо, у формулюванні тез, які стосуються наукової новизни одержаних результатів).

Однак зазначені недоліки чи дискусійні моменти не знижують наукову вартість дослідження Ю. С. Регуш, яке можна вважати вагомим внеском у розвиток сучасної літературознавчої науки з огляду на його актуальність, наукову новизну, концептуальність.

Гадаю, що дисертація Юлії Сергіївни Регуш «Романтичні тенденції в поезії Якова Щоголева» є глибоким, системним і комплексним дослідженням. Вона повністю відповідає вимогам ДАК України до кандидатських дисертацій, а її авторка заслуговує присудження їй наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.01. – українська література.

Одержано редакцією 24.01.2014 р.

Прийнято до публікації 27.01.2014 р.

Ганна КЛИМЕНКО (СИНЬООК)

**«Є НЕ ЛИШЕ ПРОСТІР – БАТЬКІВЩИНА,
Є І ЧАС – БАТЬКІВЩИНА...»
(ДУХОВНІ ВИТОКИ АРСЕНІЯ ТАРКОВСЬКОГО:
УКРАЇНСЬКИЙ ХРОНОТОП)**

Любарский Р. «На каждый звук есть эхо на земле...». Арсений Тарковский и Украина : очерки, статьи, эссе / Роман Любарский. – Кировоград : Имэкс-ЛТД, 2012. – 110 с.

*И стоит моё первородство
Того, чтобы в отчет краю*

*Нелёгкое бремя сиротства
Нести как долю свою.*

Арсеній Тарковський.

Свого часу, працюючи над кандидатським дослідженням «Леонід Первомайський і Арсеній Тарковський: співмірність творчих особистостей і художньої спадщини», я неодноразово зверталася до розвідок Романа Любарського як одного з провідних українських тарковськознавців. У вересні позаминулого 2012 року завдяки Дням Тарковських, проведених у Кіровограді, моє заочне знайомство з Романом Рафаїловичем переросло в живу зустріч. Нині ж маю за велику честь написати відгук на знакову книгу Р. Любарського ««На каждый звук есть эхо на земле...». Арсений Тарковский и Украина», яку не оминула увагою ні масова читацька, ні спеціальна наукова аудиторія. Більше того, це видання висунене на здобуття обласної літературної премії імені Євгена Маланюка у номінації «Літературознавство та публіцистика», що вже є доказом його непересічності й успіху.

Уродженець Кіровограда, його корінний житель, поет, перекладач, літератор, журналіст, Роман Любарський, либонь, як ніхто інший, глибоко відчув українську натуру, душу й дух Арсенія Тарковського – свого земляка. Попри той факт, що книга має науково-популярний характер, вона, безсумнівно, становить інтерес для фахових літературознавців. Наявність на початку видання біографічної довідки є справжньою знахідкою для людей, не вельми обізнаних із життєписом і творчою спадщиною А. Тарковського. Книга скомпонована з окремих нарисів, статей, есе, писаних у різний час, втім, це не викликає враження якоїсь обірваності чи то фрагментарності, обмеженості чи однобічності. Навпаки – в результаті синтезу проблемно-тематичних розвідок виписується цілісний і різногранний портрет митця, складається його життєва і творча біографія, ба навіть вимальовується історія роду Тарковських, а надто його (роду) український часопростір. Так, у студії «Где на рогах вола качали степное солнце чумака...» Роман Любарський позиціонує Арсенія Тарковського оригінальним поетом, котрий продовжив (а то й подовжив!) традицію «Срібного віку», став завершальною ланкою цього знакового покоління, істинним, несуетним митцем філософського реєстру, який прагнув досягнути амбівалентності буття

світу й людини, збавити конфліктність і суперечність половинок «вічних» антиномічних сполук – життя / смерть, вічність / проминальність, душа / тіло. Таким чином, дослідник поставив собі за мету «реабілітувати» поетичну творчість А. Тарковського, довести її значущість і глибинність: «[...] його (Тарковського. – Г. К.) погляд, його слово проникають у Час і мовлять із Вічності (с. 88)». Адже, як не прикро, наразі цілком не розвіяно міф про перекладацтво як основний масив набутків А. Тарковського. Тим-то Р. Любарський прагне зруйнувати цей стереотип, жодним чином не оскаржуючи вартісність перекладацької спадщини митця.

Студіюючи витоки А. Тарковського, Р. Любарський свідомий того, що це митець російсько-польського етнічного походження. Однак навіть попри реалізацію в російському літературному просторі, Арсеній Тарковський – виходець із України, родич Тобілевичів – до кінця життя не втратив глибокого духовного зв'язку з рідною землею: «[...] тісними, навіть кривими узами він був пов'язаний з українським народом і його культурою (с. 9)». І тут важать не лише творчі й епістолярні контакти з українськими культурними діячами (Максимом Рильським, Миколою Станіславським, Євдокією Ольшанською, Леонідом Первомайським, Володимиром Базилевським тощо), а й непоодинокі українізми, що збагачують творчість А. Тарковського неповторною тональністю, надто – Сковородинівські впливи на особистість митця. Окрім того, дослідником звернено увагу на архетип степу, його міфологізацію й одухотворення; у ширшому сенсі – мовиться про оприявлення української природи.

Либонь чи не вирішальним у біографії А. Тарковського Р. Любарський вважає єлисаветградський (кіровоградський) період (час дитинства та юності), бо ж саме рідна земля дала митцеві міцне опертя, заклала, визначила, передбачила його майбутнє. Виразний і живий у творчості Тарковського топос Єлисаветграда розкладається, анатомізується в опоетизованих локусах будинків, вулиць, садів, вокзалу тощо. Так, вокзал, за спостереженнями Р. Любарського, – образ-символ, що асоціативно пов'язує між собою різні періоди й картини життя, на тлі яких розгортається історія долі митця (юність, перше кохання). Разом із тим, вокзал є символом об'єднання, бездомності, невлаштованості, очікування, змін і, за З. Фройдом, жіночого первня; вокзал синтезує час і простір (або хронотоп).

Знаменно, що автор «привідкриває завісу» на ті аспекти, яких раніше не торкалися, а може, й не вважали гідними уваги науковці: це зосібна перше кохання митця до Марії Фальц, музика у долі і творчості А. Тарковського, вже згаданий нами вище образ-символ вокзалу. Р. Любарський здійснює ґрунтовне дослідження біографії Михайла Медема, чий «уроки (музики й етики) лишили глибокий слід у душі й пам'яті Арсенія Олександровича (с. 32)». Потвердженням вочевидь слугує вірш «Медем»: «Музыке учился я когда-то, / По складам лады перебирал, / Мучился ребяческой сонатой, / Никогда Ганона не играл». Розвідка Р. Любарського «Місто Медем» – результат самостійного пошуку матеріалів про представника розгалуженого графського й баронського роду (за винятком деяких спогадів подруг дитинства А. Тарковського – Ірини Михайлівни Бошняк і Тетяни Василівни Нікітіної). У цьому контексті дослідник схиляє до думки про розуміння митцем творчості як категорії пам'яті.

У статті «Три єлисаветградських віконця, або «Спектральний аналіз» віршів Федора Сологуба та Арсенія Тарковського» в результаті зіставлення окремих поезій двох митців Р. Любарський не лише впевнено констатує: «[...] свідомість і душа Асіка Тарковського з усіх гастролерів тих років чомусь виокремили і поглинули образ Федора Сологуба (як відзначає автор книги, у грудні 1913 року символіст Ф. Сологуб виступав у Єлисаветграді, орієнтовно в ту пору приїздили й інші чільні російські поети «Срібного віку» – символіст Костянтин Бальмонт, футурист Ігор Северянін, автор романсу Данііл Ратгауз. – Г. К.) (с. 22)», – а й сміливо заявляє, що «учень випередив свого вчителя (с. 24)».

Як відомо, А. Тарковський мав винятковий потяг до астрономії та оптики, навіть керував відділом приладів астрономічного товариства. Звертаючись до астрономічної теми у творчості митця («Тлумачення за «книгою ночі»»), Р. Любарський зауважує: «Мало хто з російських поетів ХХ століття так добре знав і використовував карту зоряного неба, як Арсеній Тарковський (с. 50)». Аналізуючи астрономічний вірш «Телец, Орион, Большой Пёс», дослідник виходить за межі окресленої теми і звертає окрему увагу на образ-символ дерева, ба навіть світового дерева у світлі філософської, міфологічної, християнської традицій. Бо ж саме дерево є медіатором між Небом (духовним, істинним, автентичним, Божественним) і Землею

(гліниним, матеріальним), своїм корінням врастаючи у світ підземний (потойбіччя), – і в цьому його сакральна роль. Від себе додаю, що наскрізний у поетичних набутках А. Тарковського образ дерева має стосунок і до пантеїстичної філософсько-релігійної лінії; дерево (ширше – ліс) постає компонентом природи як окремого космосу – цілісного й гармонійного; митець відчуває духовну потребу у злитті з природою, яка відкрила йому «Дао» істинного буття (і це зв'язок не лише зі східною, а й сковородинівською традицією). Наприкінці своєї студії Р. Любарський висновує: «Всі люди спроможні бачити велич Небес. Проте мало таких мудреців, котрі дозволили б людям розуміти свідчення Небес. І поміж них Поет, котрий, одного разу піднявшись над буттям, уже ніколи не зможе забути цю «божественну перемичку щастя» і знову намагатиметься знайти ключ до розгадки життя у просторах Всесвіту (с. 63)». Тут мимоволі приходять на пам'ять поетичні рядки з циклу А. Тарковського «Степная дудка»: «Мало взяв я у землі для неба, / Больше взял у неба для землі».

Різногранним і багатоаспектним завдяки аналізу Р. Любарського постає ще один вірш А. Тарковського – «Не уходи, огни купальської ночі...», – який відсилає рівночасно до двох світоглядів, двох світовідчуттів – міфологічного і християнського з пріоритетом останнього. «Арсеній Тарковський – не язичник! Він використовує символіку купальського обряду, щоб пройти через нього, як через очисний вогонь. Поет не лишається там, у міфі (с. 67)», – стверджує дослідник у розвідці «Загадка «смутних почуттів»». Тема релігійності митця, біблійних мотивів у його творчості не обмежена принагідними заувагами, а розгортається, розвивається у наступній студії. Витоки християнського світовідчуття Тарковського вочевидь варто шукати ще в дитинстві, реалізованому в українському часопросторі: «[...] у розумі й серці маленького гімназиста пам'ятний слід лишили духовні вірші й молитви (с. 72)». Означаючи А. Тарковського особистістю глибоко духовного штибу, Р. Любарський розмірковує про буття людини, необхідність самопізнання й пізнання Господа, вагомість і важливість Святого Письма для кожного з нас. «Якщо людина входить у Біблію, як у майстерню Бога, вона стає Його підмайстром, співучасником творення. Адже Бог – це не річ, не Всевишній Розум, а – Творення (с. 70)». Таким чином, дослідник спонукує до думки, що Бог – Деміург найвищого штибу – доручає митцеві

виконати Його місію, бо ж той (митець) є посередником між Господом і людиною, співтворцем. До цієї духовної роботи (навіть за умов тотального культурного нігілізму і християнського атеїзму!) був долучений Арсеній Тарковський. І в такій життєвій і творчій позиції письменника – вияв воістину духовної, моральної мужності: «Однак на те й даний поетові його Божественний талант, аби й іншим відкривати шлях, який перетворює дух і протистоїть хаосу буття (с. 73)». Попри відсутність видимої біблійної тематики, поезія митця має міцну християнсько-релігійну основу, євангельську символіку, втілює духовний досвід. На глибоке переконання Р. Любарського, «поетична й філософська інтуїція Тарковського завжди знаходить своє опертя в богословській думці (с. 76)». Як доказ – вірш «Нестерпимо во гневе караєшь, Господь...». Дослідник оскаржує коментар Олександра Лавріна до означеного твору, вміщений у найповнішому тритомному виданні літературної спадщини А. Тарковського: Себастьян – це далєбі не композитор Бах, а Святий Себастьян – римський воїн, канонізований адепт християнства.

Особливо гострі оцінно-критичні судження автора «випали на долю» книги заслуженої діячки мистецтв Російської Федерації, професора Паоли Волкової «Арсеній Тарковський. Життя сім'ї та історія роду» (Москва, 2002; 2004 року перевидана з деякими доповненнями вже під дещо іншою назвою – «Арсеній і Андрій Тарковські. Життя сім'ї та історія роду»). Щиро зізнаюся, що свого часу я з величезною радістю придбала перше видання, тішачись, що зможу почерпнути звітлія важливу інформацію для дисертаційного дослідження, далєбі не підозрюючи, якого болю завдала ця книга Марині Тарковській. І лише особисто від доньки митця, і з книги Р. Любарського я дізналася, що авторка нахабно вдерлася в родинний архів Тарковських, оприлюднила приватні матеріали, винесла на широкий загал інтимні таємниці, не погодивши це з сім'єю письменника. Окрім того, видання П. Волкової хибує на низку фактографічних і стилістичних неточностей, що, звісно, недопустимо для науковця-професіонала. І саме розвідки Р. Любарського («За законами міфотворчості або Королівства Кривих Дзеркал?», «Слышу в имени ясном МАРИНА: Александр, Арсений, Андрей») проливають світло на цю вкрай неприємну ситуацію. Відтак, дослідником спростовано «шамхальську» генеалогічну версію, яка, на перший

погляд, видається достоту «виграшною» у книзі П. Волкової, хоч і документально непідтверджена: буцімто пращури Тарковських – нащадки шамхальського роду – жили в Дагестані. Апелювання до цієї генеалогічної легенди було навмисним, свідомим: авторка (вже покійна!) доконче прагнула викреслити митця з українського середовища, довести його винятково російське походження, не гребуючи навіть легендарними дагестанськими коренями (типова колоніальна позиція громадянки великої сусідньої держави!). «Його (Арсенія Тарковського. – Г. К.) ім'я, ім'я його роду дійсно частина стовбура Росії – і яка частина! Ім'я Тарковських носили: кумикські шамхали – російські аристократи – російські соціал-демократи – радянська інтелігенція. Ось вона, історія інтелектуального й суспільного розвитку Росії», – запевняє П. Волкова. Натомість Р. Любарський, маючи на меті обґрунтувати польське шляхетське походження Тарковських, тим самим вказує на їхню давню дотичність (а точніше – приналежність!) до українського ареалу: «[...] справді існує родовідна «Про Дворянство роду Тарковських 1828 року № 172», і простежується вона з 25 лютого 1780 року від Францишка та Елеонори Тарковських, греко-католиків Заславського приходського костьолу Волинської губернії (с. 84)».

Дві заключні статті книги (перша з них – «На каждый звук есть эхо на земле...» – написана у співавторстві з Маргаритою Черненко) позиціонують Марину Тарковську як напрочуд інтелігентну, шляхетну, добросердечну людину, наділену духовним аристократизмом, як живий оберіг пам'яті про батька Арсенія Олександровича й брата Андрія, берегиню роду, авторку мемуарних книг «Про Тарковського», «Осколки дзеркала», упорядницю видання «Я жил и пел когда-то...». Отже, донька й сестра Марина Арсеніївна отримала подвійно вартісну спадщину – літературну й кінематографічну... Подвійна цінність... Подвійна втрата... Подвійний борг... Подвійний тягар... Подвійна любов... Подвійна пам'ять... М. Тарковська реалізувала батькове заповітне бажання – «вернуться на родной погост». І, думається, українська земля з Кіровоградом-Єлисаветградом наділяє її потужною духовною енергією, наснажує та окрилює. Вимовними є слова Марини Арсеніївни, сказані нею на Хуторі Надія (літературний музей-садиба Івана Карпенка-Карого, названий на честь його першої дружини – Надії Карлівни, – племінни-

ком якої і був А. Тарковський) 1992 року й не випадково наведені Р. Любарським у його книзі – бо тут чи не найголовніше потвердження зв'язків А. Тарковського й України, пояснення глибини й сили цього земного й надземного, свідомого й несвідомого тяжіння: «Батько дуже любив українську мову і вважав її однією з найкрасивіших. Тому що це дивовижно музична, дивовижно добра мова. Він пам'ятав цю мову все життя, говорив українською, можливо, погано, але читав досить вільно. Сторонні люди навіть помічали в його російській вимові своєрідний український акцент. Я вже не кажу про той вплив української культури, яку він сприйняв і передав нам (с. 103)». Пам'яттю про батьківську землю просякнуті й низка віршів і листів митця. Ось один із епістолярних витягів, представлений у книзі: «... Як мені хочеться на Україну, в Київ і в мій Кіровоград, – я поїхав би на батьківщину за сльозами, більше мені в моє місто їхати немає за чим. Хіба ще за дитинством, яке так потрібне на старості. Либонь, у моєму віці поринають у дитинство за покликом серця. Якщо і я порину в нього, не дивуйтеся, є не лише простір – батьківщина, є і час – батьківщина (с. 104)» – до Євгенії Ольшанської, від 6 грудня 1972 року.

Арсеній Тарковський якось мовив: «Якби мене запитали [...] для чого ти жив на цій землі, чого прагнув, чого хотів, що шукав і чого жадав, я б, не вагаючись жодної хвилини, відповів: «Я мріяв повернути поезію до її витоків [...]»». Трансформуючи ці роздуми, відзначу, що Р. Любарському вдалося повернути А. Тарковського до його духовних витоків, закорінених в українському ґрунті, українському часопросторі, переконливо довести, що Арсеній Олександрович як людина і митець має безпосередній стосунок не лише до Росії, а й України.

Насамкінець зауважу, що книга ««На каждый звук есть эхо на земле...»...» доповнена низкою світлин, які вносять особливий колорит, довершують рецензоване літературно-художнє видання, автор якого – Роман Любарський – здійснив неоціненний вклад у тарковськознавство, допомігши своєму землякові «вернутися додому».

Одержано редакцією 20.01.2014 р.

Прийнято до публікації 27.01.2014 р.